

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В НИНІШНІЙ КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

У статті аналізується і оцінюється вплив нинішньої економічної кризи на розміри заробітних плат, заборгованість з виплат зарплат, мінімізацію заробітної плати, а також на зайнятість населення в контексті збереження і розвитку трудового потенціалу.

Постановка завдання. Актуальним є питання оцінки впливу трансформації заробітної плати на збереження і розвиток трудового потенціалу, особливо в кризовий період. Сучасна світова фінансово-економічна криза, яка почалася наприкінці 2008 року, вельми негативно вплинула на основні соціально-економічні показники України, що відбилося на скороченні як номінальної, так і реальної заробітної плати у всіх сферах економічної та промислової діяльності та в усіх регіонах. Це призвело до ослаблення мотивів і стимулів праці, зниження рівня життя працюючого населення, а отже, негативно відбилося на збереженні і розвитку трудового потенціалу України. Для подолання цих наслідків потрібні нові підходи до реформування соціально-трудої сфери. Автор статті ставить за мету проаналізувати і оцінити трансформацію заробітної плати під впливом сучасної кризи, визначити вплив кризи зарплати на збереження і розвиток трудового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оплати праці в Україні є предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених-економістів. У роботах О. В. Боднарук, О. А. Дороніної, Н. В. Дудіної, А. В. Калиної, А. М. Колота, В. Д. Лагутіна, Т. А. Костишиної, М. П. Соколик та інших дослідників основна увага приділяється питанням організації оплати праці, чинникам, які визначають рівні та динаміку заробітної плати. Причому більшість дослідників основну увагу приділяють організації оплати праці безпосередньо на підприємстві, тобто на мікрорівні. У кризовий період з'явилося лише декілька робіт, присвячених впливу кризи на заробітну плату [наприклад, 1, 2, 3, 4]. Однак і в цих роботах розглядаються питання впливу сучасної кризи на заробітну плату, зайнятість, безробіття, але не на трудовий потенціал.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Вплив кризи на розміри заробітних плат. Сучасна світова фінансово-економічна криза вельми негативно вплинула на основні макроекономічні показники України, які у 2009 році різко знизилися: реальний ВВП – на 15,1 %; реальна зарплата – на 9,2 %; реальний наявний дохід – на 8,5 %; інвестиції в основний капітал – на 41,5 %; експорт товарів і послуг – на 43,4 %; імпорт товарів і послуг – на 49,9 %. Реальний ВВП за 2010 рік порівняно з 2009 роком склав 104,2 %. За прогнозами української влади та Світового банку у 2011 році ВВП зросте на 3,5 % по відношенню до 2010 року [5, с. 136].

З погляду збереження й розвитку трудового потенціалу велике значення має динаміка заробітних плат, доходів і валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну людину в передкризові і кризові роки (табл. 1).

**Динамика заробітних плат, доходів і ВВП у розрахунку
на одну особу у 2001 – 2010 рр.**
(відсотків до попереднього року)

Індекси	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Номінальної зарплати	135,2	121,0	122,8	127,5	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	125,7
Реальної зарплати	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2
Доходів населення	122,7	117,1	116,5	127,2	139,1	123,8	132,0	135,7	106,2	123,1
Валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну особу	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	84,9	104,2

Джерела: [6, с. 28; 7, с. 27, 8].

З табл. 1 видно, що в докризовий період (2001 – 2007 роки) темпи росту номінальної й реальної заробітної плати були досить високими, а в кризові роки відбувся спад. Темпи росту заробітних плат в 2009 році стосовно 2008 року (105,5 %) значно нижче темпів росту зарплат в 2008 році стосовно передкризового 2007 року (133,7 %). Характерним є також те, що темпи росту зарплат і доходів значно випереджали темпи росту ВВП у розрахунку на одну людину. Знецінення зарплат визнається серйозною перешкодою на шляху до збереження і розвитку трудового потенціалу України. Однак вже в 2010 році показники зарплат і доходів покращилися – за цей рік реальна зарплата підвищилася на 10,2 %.

Через систему оплати праці розподіляється певна частка ВВП (табл. 2). З табл. 2 видно, що загальний обсяг зарплат в Україні зовсім не малий: в 2009 році він досяг 49,4 % ВВП країни. У розвинених державах частка оплати найманої праці у 2009 році вище: наприклад, у Німеччині – 57,5 %, Данії – 61,4 %, США – 61,7 %.

В структурі сукупних доходів населення зростає роль соціальних трансфертів та знижується роль оплати праці (табл. 2). Питома вага соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у доходах населення становило у 2001 р. 36,0 %, у 2010 р. – 38,5 %. Постійне зростання соціальних трансфертів призвело до загрозливих перекосів у структурі грошових доходів населення, коли частка заробітної плати наблизилася до частки соціальних виплат. Неefективна структура доходів населення через надмірну частку соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їх одержувачів, породжує утриманські настрої серед працездатного населення, послаблює мотиваційні стимули до праці, гальмує розвиток трудового потенціалу.

Оплата праці в системі основних макроекономічних показників у 2001 – 2010 роках, %

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Частка оплати праці найманих працівників у ВВП, %	42,3	45,7	45,7	45,6	49,1	49,4	48,8	49,6	49,4	49,2
Частка заробітної плати у доходах населення	42,7	42,7	43,9	42,7	42,1	43,5	44,0	43,3	41,9	41,7
Частка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у доходах населення	36,0	36,4	36,2	38,2	39,7	39,0	37,4	37,7	39,6	38,5

¹ У структурі загальних витрат на виробництво продукції.

Джерела: Складено автором на основі даних Держкомстату України.

Необхідно наголосити на тому, що індекс реальної зарплати в 2009 році порівняно з 2008 р. становив 90, 8 %, у той час як у 2001 – 2006 роках він варіював у межах 119,3 % – 115,2 %, у 2007 р. становив 112,5 %, у 2008 р. – 112,5 %. З урахуванням значного падіння курсу гривні у доларовому еквіваленті номінальна середньомісячна заробітна плата знизилася з 360 доларів на місяць у 2008 р. до 240 доларів у 2009 р., тобто у 1,5 раза і стала найнижчою серед європейських країн.

Слід зазначити такі характерні зміни в оплаті праці в кризовий період на підприємствах (фірмах) і в організаціях:

- зниження заробітних плат найманих працівників. Умови оплати праці змінюються завдяки зниженню додаткової частини заробітної плати, зокрема загальне зменшення перемінної частини заробітної плати (відміна надбавок та доплат, зменшення частки премій або згортання програм преміювання для окремих категорій персоналу, повна відміна систем преміювання);

- жорстке згортання всіх соціальних програм (практично зникли абонементи в спортзали, оплата навчання, курсів іноземних мов);

- активне виведення зарплат в «тінь». З метою економії фонду оплати праці багато підприємств почали оформляти своїх співробітників приватними підприємцями і укладати з ними договори підряду;

- проведення ревізії штатних розкладів і посадових обов'язків з метою скорочення витрат на оплату праці.

Отже, економічна криза ще більше погіршила ситуацію з оплатою праці, що негативно відбилася на збереженні і розвитку трудового потенціалу.

Слід зазначити, що не лише криза впливає на заробітну плату, але й заробітна плата має вплив на виникнення і характер прояву кризи. Так, надмірні бонуси, що виплачуються в секторах економіки і особливо у фінансовому секторі, незалежно від трудового внеску працівника призвело до спотворення всієї системи заохочення за ефективну працю і стимулювало виникнення короткострокових ризиків.

2. Вплив кризи на заборгованість із виплати заробітної плати. Нинішня криза негативно вплинула на ріст заборгованості з виплати заробітних

плат. У докризові сім років розміри заборгованості хоча й мали нестійкий характер, але спостерігалася тенденція до їх зниження. Однак у перший же кризовий рік (2008) заборгованість стала стрімко підвищуватися. Тобто тенденція сталого зниження заборгованості, із виплати зарплати у 2001 – 2007 роках під впливом кризи змінюється на зворотню тенденцію: за період 2008 – 2009 років заборгованість зросла у 2,2 разу і досягла 1,5 млрд. грн.

Упродовж січня – листопада 2010 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати зменшилася на 9,0 %, або на 132,5 млн грн, і на 1 грудня становила 1340,9 млн грн, що дорівнює 5,2 % фонду оплати праці, нарахованого за листопад 2010 р.

Скорочення загальної суми заборгованості відбулося у результаті погашення боргів працівникам економічно активних підприємств. Упродовж січня – листопада 2010 р. заборгованість перед працівниками цієї категорії підприємств зменшилася на 20,5 % (на 196,2 млн грн) і на 1 грудня становила 759,8 млн грн.

Отже, в Україні, де проблема затримок виплати заробітної плати існувала і раніше, криза ще більше погіршила ситуацію з оплатою праці, що негативно відбулося на збереженні і розвитку трудового потенціалу. Для погашення заборгованості заробітної плати було б доцільним створити механізм гарантування вчасної виплати заробітної плати.

3. Вплив кризи на тінізацію заробітної плати. У перші місяці прояву фінансово-економічної кризи збільшилися масштаби тіньової економіки, корупції, корупційних платежів, що негативно відбилася на розмірах тіньових зарплат. Залежно від виду діяльності частка корупційних платежів може коливатися від 5 – 10 % до 35 – 50 % усіх реальних витрат підприємців. Корупційна складова в 2 – 3,5 раза перевищує суму податків, яку державі офіційно платить малий підприємець.

За оцінкою українських експертів та експертів Світового банку розмір прихованої заробітної плати в Україні становить близько 50 % легальної. У багатьох країнах світу порогом граничного рівня «тіньової» економіки визначено 20 %.

Великі компанії в основному платять «у білу» (за винятком більшості топ-менеджерів), у той час як частка малих і середніх підприємств, на яких практикуються тіньові виплати зарплат, сягає 70 – 80 %. Тобто лєвова частка тіньових схем припадає на малий бізнес.

В період кризи «тіньова зарплата» поступово зменшилась, фірми перейшли до режиму жорсткої економії, що вплинуло на скорочення розміру неофіційних виплат.

Головним шляхом легалізації зарплат є перерозподіл розміру страхового внеску між роботодавцем і найманим працівником. Стосовно цього викликає значний інтерес досвід Болгарії, де, починаючи з 2000 року здійснюється перехід до паритетного розподілу страхового внеску: з початковим розподілом навантаження 80 % роботодавець і 20 % працівник до 50 % x 50 % на цей період (в Україні – 92 % і 8 %). Нам також необхідно досягти співвідношення хоча б 50 % x 50 %. Але цьому має передувати суттєве підвищення реальних заробітних плат.

У більшості європейських країн від 2 / 3 до 3 / 4 загальної суми внесків оплачує роботодавець, а від 1 / 3 до 1 / 4 – працівник. В той же час у Греції, Нідерландах і Швейцарії значна частина витрат (від третини до половини) покривається самими працівниками, особисто зацікавленими в легалізації своїх доходів, оскільки від величини доходів залежить розмір їх майбутньої пенсії.

Близький до паритетного розподіл застосовується в Словенії, Польщі, Великобританії.

Важливе значення для легалізації зарплат, на наш погляд, мало б реформування українського пенсійного законодавства і переведення тих, що працюють, на накопичувальну систему пенсійного страхування для того, щоб було вигідно здійснювати відрахування із заробітної плати у державні і недержавні пенсійні фонди. Виведенню економіки і зарплат з «тіні» сприятиме також зниження податку на прибуток і податку на додану вартість.

4. Вплив кризи заробітної плати на зайнятість населення. Криза зумовила поглиблення диференціації заробітної плати: роботодавці вибірково скорочували заробітну плату працівникам, намагаючись таким чином позбавитись малокомпетентних працівників, трудового баласту і зберегти кваліфікованих для того, щоб скористатися їх трудовими послугами в період відновлення економіки.

Наприклад, складання автомобілів в корпорації «Богдан» впала в 2009 році на 70 – 80 %, а персонал був скорочений лише удвічі: з 12 тис. чоловік до 6 тис. Запас міцності у багатьох компаній опинився достататньо високим, щоб продовжувати виплачувати зарплати працівникам, які простоюють, тим більше, що вартість робочої сили в Україні дуже низька. Тому до 1 липня 2009 року штат українських промислових підприємств зменшився лише на 11,5 % (в порівнянні з 1 липня 2008 року), хоча обсяги виробництва в півріччі знизилися на 31,1 % [9].

Проведений нами аналіз свідчить, що більшість зайнятого населення намагалося утриматись на своїх робочих місцях, погоджуючись на скорочення преміальних та стимулюючих виплат. Саме тому спостерігається низький рівень безробіття в основних групах працюючих. Зайнятість в українській економіці виявилась стійкою до шоків перехідного періоду і кризових явищ (табл. 3).

З табл.3 видно, що за період з 2007 по 2010 рік чисельність зайнятого населення працездатного віку знизилася на 3,9 % (з 19,2 млн осіб у 2007 році до 18,4 млн осіб у 2010 році). Криза вплинула на рівень зайнятості. Так, якщо у 2008 році в порівнянні з 2007 роком цей показник збільшився на 62,2 тис. осіб, або на 0,3 %, то у 2010 році в порівнянні з 2008 роком він, навпаки, зменшився на 815,2 тис. осіб, або на 4,2 %.

Через фінансово-економічну кризу в Україні не відзначалося яких-небудь різких стрибків у динаміці безробіття. Починаючи з 2007 року рівень безробіття, визначений за методологією МОП, серед населення працездатного віку збільшився з 6,9 % у 2007 році до 9,6 % і знизився до 8,8 % у 2010 році (табл. 3).

Т а б л и ц я 3

Основні показники зайнятості і безробіття у 2007 – 2009 роках

Роки	Економічне активне населення працездатного віку		Зайняте населення працездатного віку		Безробітне населення працездатного віку (за методологією МОП)	
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2007	20 606,2	71,7	19 189,5	66,7	1 416,7	6,9
2008	20 675,7	72,3	19 251,7	67,3	1 424,0	6,9
2009	20 321,6	71,6	18 365,0	64,7	1 956,0	9,6
2010	20 220,7	72,0	18 436,5	65,6	1 784,2	8,8

Джерело: ⁸ Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.com.ua>

Про негативний вплив сучасної кризи економіки і зарплат на зайнятість населення і, відповідно, на збереження трудового потенціалу у національному господарстві можна судити на основі даних табл. 4, з якої видно, що якщо до кризи в адміністративних відпустках в Україні перебувало 126,5 тис. чол. в 2007 р., то в кризовий 2009 р. – уже 275,9 тисяч, або 1,1 % й 2,6 % до середньооблікової кількості штатних працівників. У режимі неповного робочого дня (тижня) працювали у 2007 році 505,5 тис. чол., а у 2009-му – 2063,3 тис. чол., або 4,4 % і 19,4 % відповідно до середньооблікової кількості штатних працівників. У промисловості, будівництві, в діяльності транспорту і зв'язку ці показники значно вищі.

Таблиця 4

Динаміка кількості працівників, які працювали в умовах вимущеної неповної зайнятості та її рівня до кризи і у період кризи

	Перебували у відпустках за ініціативою адміністрації			Працювали у режимі скороченого робочого дня (тижня)		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Україна – разом	<u>126,5</u> ¹ 1,1	<u>179,5</u> 1,6	<u>275,9</u> 2,6	<u>505,5</u> 4,4	<u>1205,8</u> 10,6	<u>2063,3</u> 19,4
Промисловість	<u>87,8</u> 2,7	<u>100,9</u> 3,2	<u>136,9</u> 4,8	<u>274,7</u> 8,4	<u>657,9</u> 20,6	<u>989,3</u> 34,7
Будівництво	<u>15,4</u> 3,1	<u>28,1</u> 5,7	<u>48,0</u> 12,5	<u>38,8</u> 7,8	<u>124,2</u> 25,0	<u>189,1</u> 49,1
Діяльність транспорту та зв'язку	<u>6,3</u> 0,6	<u>13,8</u> 1,4	<u>11,9</u> 1,3	<u>88,8</u> 9,1	<u>153,4</u> 15,7	<u>324,5</u> 34,7

¹ тут і далі в чисельнику показана чисельність у тис. осіб.

² тут і далі в знаменнику – у % до середньооблікової кількості штатних працівників відповідного виду діяльності.

Джерело: 10 [с. 110].

Висновки

1. Світова фінансово-економічна криза негативно вплинула на основні макроекономічні показники України, що, у свою чергу, призвело до зниження розмірів реальних заробітних плат, а також зростання заборгованості з виплат зарплат в усіх видах економічної та промислової діяльності і регіонах. Це викликає необхідність здійснення реформи заробітної плати на основі системної модернізації економіки. Реформувати фундаментально слід не стільки оплату праці, скільки всю економіку.

2. В структурі сукупних доходів населення зростає роль соціальних трансфертів і разом з тим знижується роль оплати праці. Це потребує зміни пріоритетів державної соціальної політики виключно з підтримки соціально вразливих верств населення на пріоритетність забезпечення умов для реалізації трудового потенціалу населення, яке має активну життєву позицію (мотивація до праці, задоволення потреб в самоактуалізації та ін.).

3. Нинішня криза сприяла зростанню обсягів тіньової заробітної плати і застосуванню тіньових методів, масштаби яких корелюють із обсягами тіньової економіки і корупції. Однак із затуханням кризи зменшується і рівень тіньової зарплати. Для формування зацікавленості роботодавців в подальшій детінізації зарплат слід суттєво зменшити навантаження на фонд оплати праці і значно підвищити відповідальність роботодавців і найманих працівників за ухилення від сплати податків, в багато разів зменшити масштаби корупції.

Література

1. *Обновлённая* версия первого Глобального Отчёта о Зарботной Плате с особым вниманием на развитие политики в отношении минимальной заработной платы. Международное бюро труда. GB. 306 / ESP / 2 / Женева, ноябрь 2009 г.
2. *Выход* из кризиса: Глобальный пакт о рабочих местах. Международная организация труда. С. PI. / R. 3 (Rev.). Женева, июнь 2009 г.
3. Куліков Г. Т. Заробітна плата в системі основних макроекономічних показників у кризовий період. // «Україна: аспекти праці». – 2010. – № 7. – С. 14 – 20.
4. Куліков Г. Т., Близнюк В. В. Вплив фінансової та економічної кризи: заробітна плата, розподіл прибутку і податкова система / Будапешт. Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – 2010. – 26 с.
5. Основні макроекономічні поняття для учасників переговорів в рамках тристороннього діалогу. Короткий курс. // АСТ / ЕМЗ Турін, Міжнародний навчальний центр МОП. – 2008 – 2009. – 153 с.
6. *Статистичний* щорічник України за 2008 рік / Держ. ком. стат. України. За ред. О. Г. Осауленка. Відп. за випуск Н. П. Павленко. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.
7. *Статистичний* щорічник України за 2009 рік / Держ. ком. стат. України. За ред. О. Г. Осауленка. Відп. за випуск Н. П. Павленко. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 566 с.
8. *Офіційний сайт* Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.com.ua>
9. *Кравчук К.* Нелишние люди // *Контракты*. – 2009. – № 31 – 32. – С. 4 – 5 .
10. *Праця України 2009: Стат. збірник* / Відп. за випуск І. В. Сенік. – К.: Держ. ком. стат України, 2010. – 341 с.

Куликов Г.Т. ВЛИЯНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЗАРОБОТНОЙ ПЛАТЫ НА СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В НЫНІШНЕМ КРИЗИСНОМ ПЕРИОДЕ

В статье анализируется и оценивается влияние нынешнего экономического кризиса на размеры заработных плат, задолженность по выплатам зарплат, тенезацию заработной платы, а также на занятость населения в контексте сохранения и развития трудового потенциала.

Kulikov G.T. INFLUENCE OF TRANSFORMATION WAGE OF THE PAYMENT ON PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF LABOUR POTENTIAL IN THE MODERN CRISIS PERIOD

The article examines and evaluates the impact of the current economic crisis on wages, arrears of salaries, wages shadowing, as well as employment in the context of conservation and development of labor potential.

Г.Т. Куліков, д.е.н., г.н.с. - *Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ.*